

NEBEVÎ SÜNNET’TE BİLGİNİN (İLİM), FİKİR - SÖZ VE EYLEMDEN ÖNCELİĞİ ÜZERİNE¹

Mahmut Kavaklıoğlu*

Abstract

On the Priority of the Knowledge to The Idea, Saying and Actions in The Nabawi Sunnah

This article deals with the place of the knowledge in the hierarchy of the knowledge – idea –saying and action in the Nabawi Sunnah (the Prophetic living). According to the Nabawi Sunnah, the knowledge is always on the top of the idea, saying and action. And it gets to form according to itself. If there is a turning off in this hierarchy, it will bring out an idea of superstition. So it is necessary to make the knowledge to the right manner. Firstly, the knowledge should be true and then the aim of the true knowledge also should be used in a useful way. To show what we discuss in this study, we gave a lot of examples in the Prophetic sayings and actions. As a result of this search, we reached that the formula of the knowledge in Nabawi Sunnah is that the true knowledge is to be sought and it should send a man to the right thinking, right saying and right actions. Otherwise, it is impossible to keep away from the complexity of the knowledge’s world.

Key words: Knowledge, action, ethic, priority of knowledge, idea of the Sunnah.

Giriş

Edindiği mevki ve bulduğu itibar açısından İslâm medeniyetinin en ayırtıcı özelliği olan ilim/bilgi², her kültürün şu veya bu ölçüde yöneldiği, daha doğrusu yönelmek zorunda kaldığı evrensel bir değerdir. Yaşadığımız

---

* Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı

- 1 Bu makale, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nce çıkarılan “Öneri” isimli hakemli derginin Ocak – 2003 sayısında, derginin benimsediği standartlar gereği dipnotsuz olarak yayımlanmıştır. Bu sebeple makaleyi dipnotlarıyla birlikte yeniden yayımlıyoruz. Bu çalışma Buhârî’nin Sahîh’inde (İlim 10) geçen bir bab başlığından (terceme) esinlenerek hazırlanmış ve ilgili babın ismi de basit bir tasarrufla bu çalışmanın ismi olarak kullanılmıştır. Bab başlığının orijinali aynen şöyledir : “*Bâbu’l-İlmi qable’l-qavli ve’l-amel*”. Müsannif Buhârî’nin böylesi bir bab başlığını attığı bağlamın özelliği, ilm’e, kavil ve amel’e yüklediği anlamın hususiliği, bizim bu başlığı genel bazda ele almamıza mani değildir.
- 2 Söz konusu değerlendirme Prof.Dr. Mehmet Aydın’a aittir. Ayrıntı için bkz. Mehmet Aydın, “*İlim-İslâm Münasebeti*” isimli tebliğ, *Bilgi, Bilim ve İslâm*, İstanbul 1987, s. 65.

asrın bilgi çağı olarak nitelenmesi, bilgiyi önceki zamanların da değeri olmaktan çıkarmaz. Zira medeniyetler arası yarışın en belirleyici unsuru, sonuçta hep bilgi olmuştur. Bu bakımıyla medeniyetlerin gücü, yaşam süresi, başka kültürler karşısındaki duruşu, yine bilgiye olan mesafesiyle doğru orantılıdır.

Biz bu çalışmamızda fert ve toplum hayatına yön veren, hayatın akışını belirleyen bir unsur olarak *ilmi* farklı bir açıdan tetkik edeceğiz. Önce Sünnet'in ilme bakışını irdeleyecek; müteâkiben *ilmin, düşünce - söz ve eylemle olan ilişkisini*, bu sıralamada/hiyerarşi durduğu yeri ve bunun *yan-sıralarını* Sünnet penceresinden okumaya çalışacağız. Câhiliye, İslâm ve içinde bulunduğumuz ortamı, konumuzu teşkil eden *hiyerarşi* açısından yorumlayacak, aynı zamanda mevzuyu, bilimsel ahlâk/etik açısından ele alacağız.

Nebevî Sünnet'te *bilginin, düşünce - söz ve eylemden önceliğini*, diğer bir deyişle bilginin düşünceye - söze ve eyleme yön verişini bir tez olarak ispatlamak, çalışmamızın asıl amacını teşkil etmektedir.

Yaşadığımız ortamda özelde din olmak üzere, hemen her alanda müşahede ettiğimiz pek çok olumsuzluğun temelinde, mezkur hiyerarşinin çarpıtılması, yani düşünce - söz ve eylemin bilgiden ayrı işletilmesi gibi bir problemin yattığı inkar edilemez. Her gün bir yenisiyle karşılaştığımız hiyerarşik özüllü bu gerçekler, *düşünce - söz ve eyleme bilgiyle yön veren Nebevî anlayışı*, bu arayış ortamında bu gözle yeniden okumayı ve dikkatlere sunmayı bizler için zorunlu kılmaktadır.³

1. İlmin sözlük ve terim anlamı

İlm, "a li me" fiilinden masdardır. Bilmek, bir şeye vakıf olmak, tanımak, öğrenmek, bir şey hakkında bilgi sahibi olmak gibi anlamlara gelir. Cehâlet'in zıddıdır.⁴ Hissetmek, sezme manalarında da kullanılır.⁵

Bir şeyin özüne/kühüne varmak⁶, o şeyi kendisiyle var olan şekliyle algılamak, bir şeyi dikkatli bir şekilde bilmek⁷, bilinenden kapalılığın kalkması gibi daha geniş anlamda tanımları da yapılmıştır. Belli bir şeyin akılda

3 Kitâb ve Sünnet'te ilme yapılan atıfların genelde din içerikli olması, diğer ilimleri sünnet'in ilim görüşünden ayrı düşünmeyi gerektirmez. İnsanlığın yararına olan her tür bilgi, Sünnet adına bir değerdir. Alma, muhafaza etme ve değerlendirme anlamında elbette Sünnet'in ilim görüşü hudutları içinde algılanması icab eder. Biz bu anlayış doğrultusunda, ilim - bilim arasındaki ince farkı dikkate almadan araştırmamızda her iki terimi birbiri yerine kullanacağız.

4 Bkz. Cürânî, Seyyid Şerîf, *Ta'rîfât*, İstanbul 1308, s. 103; İbn Manzûr, Ebu'l-fazl Cemaluddin Muhammed, *Lisânu'l-arab*, Beyrut 1990, c. XII, ss. 417-418; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi* (el-Firûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-muhît), İstanbul 1304, c. IV, s. 410.

5 Bkz. Âsım Efendi, age, c. IV, s. 410.

6 Bkz. Râğîb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 513; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. IV, s. 410.

7 Bkz. Râğîb, age, s. 513; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, c. IV, s. 410.

suretinin oluşması diye yapılan tarif ise, filozofların ilme getirdikleri tanımlardan birini teşkil eder.⁸

Bilgi, malumat anlamında isim olarak kullanılır. Çoğulu ulûm şeklindedir. Gerçeğe uygun kesin inanç, külliyât ve cüziyatın kendisiyle idrak edildiği yetkin sıfat (sıfat-ı râsiha) ilim için yapılmış diğer tanımlardır.⁹

"İlimu't-terbiye=eğitim bilim", "ilmu'l-ictimâ = toplum bilim/sosyoloji", "ilmu'n-nefs=psikoloji", "ilmu'l-luğa = dil bilim" örneklerinde olduğu gibi, bir isme muzaf yapıldığında, o isme ilişkin bilim dalını/branş ifade eder.

İlim kelimesi Kur'an-ı Kerimde, insanın herhangi bir şey hakkında sahip olduğu bilgi veya dünyevî ilim anlamında yer almakla beraber, daha çok, vahy, ilâhî bilgi anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰ Kelimenin hadis literatüründeki karşılığı ise, genelde din bilgisi, özeldir hadislerdir.¹¹ Meselâ "İlmi kaydediniz"¹²; "biz ilmi ne yazdık, ne de yazdırdık"¹³ ifadelerinde geçen ilim sözcüğüyle hadisler kastedimştir. Hadis kaynaklarında hadisin öğrenimi "tahammulu'l-ilm", kaydedilmesi "takyîdu'l-ilm", "kitâbetu'l-ilm", hadisi birinci elden duymak için yapılan yolculuklar "er-rihle fî talebi'l-ilm" v.b. pek çok konunun ele alınışında ilim'in hadis anlamında kullanıldığı görülür.¹⁴

İlim ve bilim terimleri dilimizde birbiri yerlerine kullanılmakla beraber, ilim sözcüğüyle daha çok din ilimleri, buna mukabil bilim sözcüğüyle de fen bilimleri anlaşılmaktadır.¹⁵

İlim anlamında Kur'an ve Sünnet'te geçen başkaca terimler de mevcuttur. Hikmet¹⁶, ma'rifet¹⁷, fîqh, tefâqquh¹⁸ bunlardan başlıcalarıdır.

8 Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 103.

9 Cürcânî, *age*, s. 103.

10 Bkz. İlhan Kutluer, "İlim", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 110.

11 Özellikle ilk asırlarda "ilim" sözcüğüyle hadis'in kastedildiğine dair bkz. Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İstanbul 1983, s. 370; Abdullah Aydın, *Hadis İstihlâları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 75.

12 İbn Abdilber, Ebî Ömer Yusuf, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, tahk.: ez-Züheyri, Demmâm 1994, c. I, s. 306 (h. no: 395).

13 İbn Abdilber, *age*, c. I, s. 275 (h. no: 344).

14 Hadisçilerin "ilm"i bu anlamda kullandıklarına örnek olarak bkz. Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1981, İlim 19, 39; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, İstanbul 1981, İlim 3; Dârimî, *es-Sünen*, Dimeşk 1991, Mukaddime 42, 43, 47.

15 Bkz. Kutluer, İlhan, "İlim", *DİA*, c. XXII, s. 110.

16 Kur'an'da geçtiği yerler için bkz. M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul ts, "hakeme" md., ss. 213-214; Hadislerde geçtiği yerler için bkz. A. j. Wensinck, *Concordance*, İstanbul 1986, "hakeme" md., c. I, s. 491.

17 Hadislerde geçtiği yerler için bkz. Wensinck, *age*, "arafe" md., c. IV, s. 196.

18 Kur'an'da geçtiği yerler için bkz. M. F. Abdülbâkî, *age*, "faqihe" md., s. 525; Hadislerdeki yerleri için bkz. Wensinck, *age*, "faqihe" md., c. V, ss. 190-191.

2. İslâm'ın ilme bakışı¹⁹

Biz bu başlık altında İslâm medeniyetinin ayırıcı özelliği olarak değerlendirdiğimiz ilmi/bilgiyi, yine bu kültür penceresinden, muhtelif başlıklar²⁰ altında ele alacağız.

a. Bilimin ve bilginlerin değeri

Her yeni öğreti gibi, İslâm anlayışını benimsemek de, öncelikle bilgilenmeyi gerekli kılar. Bu gerekliliğe paralel olarak İslâm'ı öğretmek için görevlendirilen Peygamber'e, Allah tarafından yapılan ilk hitap, "oku"²¹ tarzındadır. Keza "ilim" sözcüğüne muhtelif türevleriyle Kur'an-ı Kerimde yaklaşık 750 kez vurgu yapılmıştır. İlk hitabın bilgi ve bilgilenmeyi konu alması, ayrıca ilgili sözcüğe İslâm'ın ana kaynağında bu denli yoğun vurgu yapılması, hiç kuşkusuz bu öğretinin bilgi ve bilgilenmeye bakışının da bir tür ifadesi olmaktadır.

Keza bireyleri değerlendirmede bilginin önemli bir ayrıcalık olarak telakki edilmesi²², Allah'dan hakkıyla korkmanın ancak ilimle mümkün olacağına dikkat çekilmesi²³, ilmin yaratıcı nezdinde bir yükselme vesilesi olarak görülmesi²⁴, toplumları hayra yöneltmek misyonuyla gönderilen peygamberlerin *ilim ve anlayışla* desteklendiğine dikkat çekilmesi²⁵, Kur'an'ın ilim ve ilim ehline bakışının başlıca örneklerindedir.

Kur'an'ın bir açılımı olarak bu noktada Sünnet'i de aynı paralelde bulmaktayız. Her şeyden evvel Sünnet'in sahibi vasfıyla Hz. Peygamber'in kendisini "bir muallim" olarak tanımlaması²⁶ ve dini insanlara bu tanım paralelinde öğretmesi, ilimle iç içeliğinin bir göstergesi olmaktadır. Medine'ye gelir gelmez ilk iş olarak bir câmi inşa etmesi ve bu câminin bir ma'bed olması yanında bir okul²⁷ işlevi görmesi²⁸, halkı bilgilendirmek için

19 Konuyu Sünnet çerçevesinde ele almakla birlikte, Sünnet'in Kur'andan bütünüyle bağımsız düşünülmemeyeceği tezinden hareket ederek mevzuya Kur'an açısından da bir göz atmanın uygun olacağını düşündük. Yaklaşımlar Sünnet ağırlıklı olmasına rağmen, Kur'an'ın da devreye alınması sebebiyle, attığımız başlıklarda her ikisini kapsayan bir terim olarak "İslâm" terimini kullandık.

20 Bu başlıklar, ilim konusunda hadislerde yoğun vurgu yapılan noktalar baz alınarak oluşturulmuştur.

21 el-Alak 96/1-5

22 ez-Zümer 39/9

23 Fâtır 35/28

24 el-Mücâdele 58/11

25 Örnek olarak bkz. el-Enbiyâ 21/48, 74, 78-79, el-Kasas 28/14, 79-80, Sebe 34/6.

26 Bkz. İbn Mâce, *Sünen*, çev.: H. Hatipoğlu, İstanbul 1982-83, Mukaddime 17.

27 Suffe adıyla tanınan, aynı zamanda kimi bekar sahâbiler için geceleri yurt olarak da kullanılan bu okul, Muhammed Hamidullah tarafından ilk İslâm Üniversitesi olarak nitelendirilmiştir. (Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev.: S. Tuğ, İstanbul 1993, II, 768).

28 Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, çev.: C. Aydın, Ankara 1996, s. 229; Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, İzmir 1981, ss. 60-65.

özel zamanlar tahsis etmesi ve bunları pedagojik bir yaklaşım içinde gerçekleştirilmesi²⁹, öğrenmeye³⁰ ve öğretmeye³¹ özendirilmesi³², bundan da öte bilgilenmeyi bir vecîbe/farîza olarak takdim etmesi³³, bilgilenme adına her fırsatı değerlendirilmesi³⁴ gelen vahyi kaydettirmesi, kaydedilen bilgileri kontrol edip hataları düzeltmesi, Kur'an vahyinin hadisleriyle karışmaması için önlemler alması, dini öğretmek için etrafa öğretmenler göndermesi³⁵, dinin bilgi eşliğinde yaşanması lüzumuna vurgu yapması, hepsinden de öte doğru bilgi adına yanlışla geçit vermemesi ... bütün bunlar, O'nun(s.a.) bilgi ve bilgilendirme noktasında izlediği örnek siyasetin belgeleridir.³⁶

Bilgiyi bir değer olarak takdim etmek, bilgilenme ve bilgilendirmeyi sevdirmek, doğru bilginin taklidine karşı çıkıp yanlışla kapıları kapamak. Öyle gözüküyor ki, bu üç husus, Hz. Peygamber'in izlediği siyasetin özünü teşkil etmektedir.

Tabiatıyla bu siyasetin musanniflere, daha doğrusu rivayet kaynaklarına yansımaları olmuştur. Ale'l-ebvâb tertibi içeren kaynakların pek çoğunda ilmin müstakil bir bölüm hüviyetinde ele alınması bu yansımanın bir ifadesidir.³⁷

-
- 29 Bkz. *Buhârî*, İlim 12; Müslim, *Sahîhu Müslim*, tahk.: M.F. Abdülbâkî, İstanbul 1981, Münâfikîn 83.
- 30 Bu bağlamda, ilmin nâfile ibadetten daha makbul olduğuna dair Hz. Peygamber'den gelen sözler ve pratik nitelikli bir rivayeti örnek olarak verebiliriz (Bkz. *İbn Mâce*, Mukaddime 17).
- 31 Meselâ Allah Resûlü (s.a.), dini öğretme noktasında, âlimleri, peygamberlerin vârisleri, olarak nitelemiştir. [Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 1; *Dârimî*, Mukaddime 32 (h. no: 348); Deylemî, Şirûye b. Şehrdâr, *Firdevsü'l-ahbâr*, tahk.: Fevâz Ahmed, Beyrut 1987, III, 101 (h. no: 4034); Ali el-Kâri, *el-Esrâru'l-merfûa*, tahk.: M. es-Sabbağ, Beyrut 1986, s. 247 (h. no : 299)].
- 32 Bkz. *Buhârî*, Fezâilu'l-Kur'an 21; Ayrıca bkz. *Ebû Dâvûd*, Salat 349; Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, tahk.: A. M. Şakir, M. F. Abdülbâkî, Y. el-Hût, Beyrut 1987, Fezâilu'l-Kur'an 15.
- 33 Bkz. *İbn Mâce*, Mukaddime 17. Hadisin yorumu için ayrıca bkz. Ali el-Kâri, *Mirkâtu'l-mefâtîh*, Beyrut 1994, I, 477 (h. no: 218). Mehmet Aydın bu rivayetle ilgili olarak, ilim talebinin dinin merkezi kategorisi olan farz terimi (ama farz-ı ayn, ama farz-ı kifâye) ile açıklandığı başka bir kültür bilmediğini söyleyerek, bunu özeldir Nebevî kültürün bir ayrıcalığı olarak değerlendirir. (Bkz. Mehmet Aydın, "*İlim-İslâm Münasebeti*" isimli tebliğ, *Bilgi, Bilim ve İslâm*, s. 68).
- 34 Bedir savaşı sonrası karşı taraftan alınan esirlerin serbest bırakılması için 40 bin dirhem ya da on müslüman çocuğa okuma-yazma öğretme şartının getirilmesi, Hz. Peygamber'in bilgilenme adına her fırsatı değerlendirdiğini göstermektedir. (Bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev.: S. Tuğ, c. II, s. 768). Esasen iktisâdî yetersizliğin hüküm sürdüğü bir dönemde, on çocuğa okuma-yazma öğretiminin 40 bin dirheme denk görülmesi, bize göre Nebevî anlayışın bilgiye bakışını ispatlayan önemli bir göstergedir.
- 35 Hz. Peygamber'in yeni müslüman olan kabile ve beldelere dini öğretmek niyetiyle muallimler gönderdiğine dair örnekler için bkz. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, ss. 37-38.
- 36 Hz. Peygamber'in bilgilendirmede izlediği yöntemlere dair değerlendirmeler için bkz. Nureddin İtr, *Menhecû'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, Dimeşk 1988, ss. 38-39; Accâc, Muhammed el-Hatîb, *Ulûmu'l-hadîs*, Beyrut 1987, s. 41-43.
- 37 Ale'l-ebvâb tertipli hadis kaynaklarının çoğunda konunun müstakil boyutta ele alınmış olması, Sünnet anlayışının ilme bakışının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. (Bkz. Mehmet Aydın, "*İlim-İslâm Münasebeti*" isimli tebliğ, *Bilgi, Bilim ve İslâm*, s. 67).

Kitâbu'l-İlim açısından Kütüb-i Semâniye'deki³⁸ durum aynen şöyledir :

Buhârî'de 3. Kitap. (53 bap içinde 79 hadis)

Müslim'de 47. Kitap. (6 bap dahilinde 16 hadis)

Tirmizî'de 39. Kitap. (19 bap dahilinde 42 rivayet)

Ebû Dâvûd'da 24. Kitap. (13 bap içinde 28 rivayet)

Nesai'de yer almıyor.

İbn Mâce'de mevcut değil. (Ancak Mukaddime bölümünde ilme dair bol veri mevcut)

Dârimî'de yer almıyor. (Ancak Mukadime bölümünde Kitâbu'l-ilme dair yoğun malzeme mevcut)

Muvatta'da 59. Kitap. (1 bap, 1 hadis)

b. Bilgilenmede sınır tanımamak

Doğruyu bulmak, doğru olanı yapmak her ortam ve şartın mutlak hedefidir. Bilgi ise, doğruya ulaşmanın alternatif tanımayan biricik aracıdır. Doğruyu arama ve doğru olanı yapma hedefinin hiçbir sebeple askıya alınması söz konusu olamayacağına göre, bu hedefe ulaştıran tek araç olarak bilgi ve bilgilenmenin de devre dışı bırakılması, bir başka ifadeyle beklemeye alınması gibi bir şey bahis konusu olamaz. Bu durum bilginin her hâl u kârda işler tutulması, herhangi bir şekilde bilgi akışının kesilmemesi demektir.

Hz. Peygamber bilimi mü'minin yitik malı olarak tanımlamış, "*her nerede bulursa, almaya herkesden daha layıktır*"³⁹, teşvikiyle bilgilenmede patentin hiçbir şekilde engel olarak görülemeyeceğine yani bilginin evrenselliğine koyu çizgilerle işaret etmiştir. Yeme-içme hususunda bile pek çok yönlendirmesiyle ümmeti çerçeveleyen bir peygamberin⁴⁰, ilim konusunda inananları serbest bırakmanın da ötesinde adeta teşvik etmesi câlib-i dikkattir. Yine fiziki uzaklığın/külfet ve zahmet bilgilenmede mâni olarak algılanamayacağını belirtmiş, ilmin her tür emek ve zahmete değer olduğunu "*Çin'de bile olsa*"⁴¹ ifadesiyle çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur.

38 Bu tabirden kasdımız Concordance'ın baz aldığı dokuz ana hadis kaynağı içerisinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i haricindeki diğer sekiz eserdir. Burada ale'l-ebvâb tertib kaynaklar söz konusu olduğu için *Müsned*'i inceleme alanından çıkardık ve geriye kalan sekiz eser için bu tabiri kullandık.

39 *Tirmizî*, İlim 19; *İbn Mâce*, Zühd 15

40 Bkz. Ale'l-ebvâb türü hadis kaynaklarının Et'ime ve Eş'ribe bölümleri.

41 Hadisin senedine yönelik zayıf ve uydurma olduğu yolunda farklı değerlendirmeler mevcuttur. Biz gerek ifadenin mana olarak doğruluğundan ve gerekse "zayıf" şeklindeki değerlendirmelerden güç alarak bu rivayeti kullandık. Bahis konusu rivayetin geçtiği bazı yerler ve rivayete ilişkin değerlendirmeler için bkz. Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-kadîr*, Beyrut ts, c. I, s. 542 (h. no: 1110); İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, tahk.: A. Muhammed Osman, Beyrut 1403, c. I, ss. 215-216; Sehâvî, Muhammed, *el-Mekâsîdu'l-hasene*, tahk.: M. Osman, Beyrut 1994, s. 86 (h. no: 125).

Bu aşamada O'nun(s.a.), bilgilendirmeyi zamana yaymasını, belirli zamanları kollamasını⁴², yani her anı bilgilendirmede kullanmamasını, bazı zaman ve ortamlarda bilgilendirme işlemini geri plana atmak olarak göremeyiz. Bilakis bunun Hz. Peygamber'e ait pedagojik bir yöntem olarak değerlendirilmesi gerekir. Zira amaç, bilgilendirme işlemini kesintiye uğratmak değil, bilgi akışının/alımının daha sağlıklı düzeyde gerçekleşmesini sağlamaktır. Daha fazla bilgilendirme adına her an devamlı bilgi yüklemeye çalışmanın alıcı konumdakilerde bir bıkkınlık meydana getireceği, giderek bilgilenmeye karşı bir isteksizlik oluşturacağı aşikardır. Oysa bilgilendirmede, alıcıyı istekli, yani almaya hazır konumda tutmak esastır. Bu da ancak uygun zaman ve ortamların kollanmasıyla mümkün olur.

Bu arada bilgilenme konusundaki sınırsızlığı takyid anlamına gelebilecek birkaç husus dikkat çekmektedir. Bunlardan biri alınacak bilginin bizatihi "*faydalı*" olması şartıdır. Yani bilginin meşruiyet çerçevesinde olmak kaydıyla, ferdin ve toplumun lehine bir özellik taşımasıdır. Meşruiyet içermeyen, ferdin ve toplumun hayrına olmayan bilgi, "*faydasız*" olarak nitelenmiş⁴³, almaya değer bulunmadığı gibi, bu tür bilgiden ve olumsuz etkilerinden Allah'a sığınılmıştır.⁴⁴ Mesela büyüçülük, falcılık gibi ilimler, sözü edilen "*faydasız ilim*" nitelikleriyle uyusmaktadır. Keza başkalarının özel hayatlarına dair alanı, meşru bir gerekçe olmadan bilgilenme çerçevesi içine almak⁴⁵, bunlarla kamu oyunu meşgul etmek, Sünnet'in belirlediği bilgi hudutları haricindeki bir diğer alanı oluşturmaktadır. Aslında Sünnet anlayışında makbul olan ve iyi müslümanlık diye değer bulan tavır, herkesin kendi ilgi alanı içinde kalmasıdır.⁴⁶ Tabiatıyla bilgilenme ve bilgilendirmede bu ölçünün korunması gerekli gözükmektedir.

Sonuç olarak yukarıda işaret edilen veya benzeri bazı çekinceler, bilgilenmede yerine göre seçiciliği zorunlu kılmaktadır.

c. Bilginin her ortam ve şartta faydalanmaya açık tutulması

Bilginin imkan dahilinde yararlanmaya açık tutulması da, bilgilenme noktasında üzerinde durulması gereken bir konu. Bilgilenmek için, alıcının hazır ve istekli olması ne anlam ifade ediyorsa, bilgi sahibinin de bilgisini isteyene açması o denli önemlidir. Zira bilgilenme çoğu kez iki yön-

42 Bkz. *Buhârî*, İlim 12; *Müslim*, Münâfikîn 83.

43 Bkz. Ali el-Kârî, *Mirkât*, c. V, s. 317; Münâvî, *Feyz*, c. II, s. 102; Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed, *Tuhfetü'l-ahvezî*, Beyrut 1990, c. IX, s. 319.

44 *İbn Mâce*, Mukaddime 23 (h. no: 250); İbn Hibân, el-Büstî, *Sahîh*, Beyrut 1987, c. I, s. 150 (h. no: 83); İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, c. I, s. 622 (h. no: 1073).

45 Bilgilenme adına böylesi bir tavrın, mahremiyet ilkesini ihlal anlamına geldiği açıktır. Oysa haklara saygıyı temel ilke edinen Sünnet anlayışı, başkalarının mahremiyet hudutlarını zorlamayı çirkin bir davranış addeder ve bu ilkesizliği sonuçta aynı akıbete uğrama sebebi sayar. (Bkz. *Ebû Dâvûd*, Edeb 35).

46 Bkz. *Tirmizî*, Zühd 11; *İbn Mâce*, Fiten 12; Mâlik b. Enes, *Muvatta*, tahk.: M. F. Abdülbâkî, Beyrut 1985, Husnû'l-huluk 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul 1982, c. I, s. 2.

lû/karşılıklı aktiviteyi gerektiren bir işlemdir. Bilgilenmeye hazır kimsenin, hazırlığına olumlu bir karşılık bulamaması söz konusu hadiseyi akim kılar.

Bilimin ve bilginlerin farkına dikkat çekerek bilgilenmeye teşvik eden Hz. Peygamber, itidal anlayışının bir gereği olarak bilenleri/âlimleri de bilgileriyle nasıl davranacakları konusunda bilgilendirmeyi ihmal etmemiştir. Bu bağlamda kendisine sorulup da, bilgisini gizleyen kimseyi âhiretteki ürkütücü sonuçla sakındırmış⁴⁷; bilgisine başvuru kimsenin, bildiğini bildiği şekliyle ortaya koymasına gereğine işaret etmiştir⁴⁸.

Onun(s.a.), sözlerini duyup belleyen kimseleri duyduklarını başkalarına aktarmaları yönünde teşvik etmesi ve böylece daha doğru okuyabileceklere ilmin ulaşma imkanını açık tutmak istemesi⁴⁹ *ilmin zâyiine fırsat tanımamak adına* gayet manidardır. Hayâyı/utanmak imanın bir şubesi olarak nitelenmesine rağmen⁵⁰, eşi Aişe'nin bilgilenme konusunda cesur davranan Ensarlı kadınları övebilmesi⁵¹, kendisinin(s.a.) bilgilenme önünde engel tanımadığını çok açık bir biçimde belgelemektedir.

Bilgiyi ketmetmeme/gizlememe, başkalarının istifadesine sunma anlayışının, sahâbe-i kiramın zihninde bulunduğu karşılığı çok çarpıcı bir şekilde sergilemesi bakımından Ebû Zerr'in(r.a.) şu sözü zikre değerlidir. O şöyle der: "Kılıcı enseme dayasanız, ben de Resûl'den duyduğum bir hadisi tebliğe vakit bulacağımı bilsem, o sözü elbette size yetiştirirdim."⁵²

d. Bilgilenmede dikkat ve araştırmaya dayalı titizlik

Bilginin değerli olması, bilgi adına her şeyin gözü yumuk bir şekilde alınmasını gerektirmez. Bu değer sadece *isminin* bilgi oluşundan değil, bilginin doğru ve gerçek olmasıyla alakalıdır. Bu demektir ki, doğru olmayan, gerçeği yansıtmayan bilgi, bilgi değildir. Bu durum bilgilenme aşamasında seçici ve dikkatli olmayı kaçınılmaz kılar.

Her hâl u kârda bilginin ve bilenlerin farklılığına dikkat çeken Kur'an⁵³, şu veya bu sebeple doğruluğuna gölge düşmüş bilginin araştırılmasını salık vermiş, gerçeği yansıtmayan bir bilginin nedâmet sebebi olabileceği konusunda uyarmıştır.⁵⁴

Temel misyonu dünya ve ahiret konusunda insanları bilgilendirmek/tebliğ olan Hz. Peygamber'in yaklaşımlarında da aynı titizliği izlemek mümkündür. Aldığı ilâhî bilgiyi vahiy katiplerine yazdırdırması ve okuttura-

47 Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 9; *Tirmizî*, İlim 3; *İbn Mâce*, Mukaddime 24.

48 Bkz. *İbn Mâce*, Edeb 37; Ayrıca bkz. *Ahmed b. Hanbel*, c. II, s. 372, 412.

49 Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 10; *Tirmizî*, İlim 7; *İbn Mâce*, Mukaddime 18; *Dârimî*, Mukaddime 24.

50 Bkz. *Buhârî*, İman 3, 16; *Müslim*, İman 57, 58, 59.

51 Bkz. *Buhârî*, İlim 50.

52 *Buhârî*, İlim 10.

53 Konuya ilişkin âyetlere örnek olmak üzere bkz. ez-Zümer 39/9, el-Mücâdele 58/11.

54 el-Hucurât 49/ 6

rak kontrol etmesi, sözleriyle karışmaması için önlemler alması, hadisleri yazma konusunda sadece ehil olanlara izin vermesi ... kendisinin (s.a.) bu noktadaki hassasiyetini sergileyen pek çok örnekten sadece bir kaçıdır. Aynı ciddiyeti sahâbe-i kirâm ve onları takibeden nesillerde de bulmaktayız. Daha sahâbe döneminde isnad sisteminin (haber kaynağına inme anlayışı) başlaması ve sonraki dönemlerde giderek gelişmesi, bir haberi kaynağından tetkik etmeye yönelik "rihle" denilen meşakkatli, uzun yolculukların yapılması⁵⁵ sözü edilen bilimsel titizliğin görüntülerindedir.

3. Bilgi - fikir - söz ve eylem üçgeninde bilginin yeri

İnsanlar ya sözleriyle -bu yazılı da olabilir- ya da eylemleriyle varlıklarını ortaya koyabilirler. Bu bakımdan birey ve toplum hayatında izlenen olumlu veya olumsuz her tür görüntü ya sözel (kavlî) ya da pratik bir nitelik arzeder. Nitekim âhîret âlemindeki hesap da bu iki alandaki müktesebât/kazanım ile alâkalıdır. Keza takdir ve tenkitlerin hedefinde de hep söz ve eylem vardır. Ancak devamlı ön planda izlenen her söz ve eylemin arka planını bir fikrin oluşturduğu da muhakkaktır. Zira normal durumlar dışında, bunların bir düşünce planını aşmadan insandan sudur etmesi mümkün değildir. Sözün ve eylemin düşünceden irak olarak gerçekleşmesi ya da bunların düşüncenin önüne geçmesi söz ve eylemde olumsuzluk ve nedâmetlerin yaşanması demektir.

Lisan-ı halleriyle de olsa konuşmak/anlaşmak canlıların ortak özelliğidir. Bir canlı olarak insanı diğer canlılardan ayıran özellik, klasik deyimlerle onun "düşünebilir" olmasıdır. Mantık ilminde insan cinsi tanımlanırken, "hayevânun nâtık⁵⁶" şeklinde, onun "düşünebilen canlı" oluşuna, yani bu ayırıcı özelliğine dikkat çekilmiştir.⁵⁷ Bu vasfıyla insan düşünebilen, daha doğrusu söz ve eylemlerini düşüncesine göre biçimleyebilen bir varlıktır.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, sözü ve eylemi şekillenen düşünce, tek başına bir anlam ifade edemez. Zira düşünce, bir zihin faaliyetinden ibarettir. Daha doğrusu sözü edilen zihni faaliyetin bir ürünüdür. Bu ürünün/fikrin orjinalliği, faaliyetin bilgi eşliğinde yürütülmesine, bir başka ifadeyle faaliyet kıstaslarının bilgi eksenli oluşuna bağlıdır.⁵⁸ Gücünü bilgi-

55 Meselâ Câbir b. Abdillâh, Hz. Peygamber'den duyduğunu bildiği tek bir hadisi bizzat ağzından dinlemek için, o sırada Şam'da bulunan Abdullah İbn Uneys'in yanına gitmek üzere, Medine'den bir ay sürecek yolculuğa çıkmıştır. (Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, tahk.: M. el-Hatîb, M. F. Abdülbâkî, K. el-Hatîb, Kahire 1988, c. I, ss. 208-210; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 101).

56 Mantık kelimesinin anlamı üzerinde durulurken kelimenin, hem düşünme hem de bunun ifadesi olan konuşma ile ilgili olduğu belirtilmiştir. Buna göre "nâtık" düşünen, düşündüğünü sözlü olarak ifade edebilen demektir. (Bkz. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1991, ss. 1-3).

57 Bkz. Öner, Necati, age, s. 27.

58 İlk müdevvin olarak tanınan İbn Şihâb ez-Zühri Medine'lilere yazdığı bir yazıda bilgi farkına şöyle değinir : "Bilgiden yoksun olarak kullukta bulunmaya çalışan kimsenin yanlışları doğrularından çok daha fazladır". [*Dârimî*, Mukaddime 29 (h. no: 302, 303)].

den almayan fikrin doğruluğundan, tabiiyle söze ve eyleme olumlu bir katkısından bahsetme imkanı yoktur. Bu, ancak tesadüflerle mümkündür.

Diğer yandan fikrin bilgidен esinlenmemesi demek, keyfilik ve duygu gibi diğer dinamiklerin devreye girmesi anlamına gelir ki, bu durum câhiliyye anlayışının temel bir özelliğidir. Hz. Peygamber kişiye duygusunun değil, bilgisinin, bilgiye dayalı düşüncesinin komuta etmesini salık verir.⁵⁹ Kendisinin(s.a.) sevindiği anda secde-i şükürde bulunması⁶⁰, bir acı/üzüntü anında aşırı tepkilerden sakındırması⁶¹, öfke anında duygulara hâkim olmayı gerçek pehlivanlık/babayiğitlik olarak takdim etmesi⁶², sevgi ve nefrette itidâli önermesi⁶³, aşırı sinirlilik halini taraflar arasında hüküm vermeye mâni bir hal olarak değerlendirmesi⁶⁴ ... bütün bunlar Hz. Peygamber'in **düşünceyi, dolayısıyla sözü ve eylemi duygularla değil, bilgile yönlendirme/şekilleme** çaba ve amacından başka bir şey değildir.

Buna paralel olarak düşünce süzgecinden geçmemiş, ham bir bilginin de söze ve eyleme istikamet vermesinden bahsedilemez.⁶⁵ Zira bilgi - fikir arasındaki bahse konu ilişki, tek taraflı bir ilişki olmayıp bilakis karşılıklıdır. Daha açık bir ifadeyle, bilginin değeri, onun güzel okunmasıyla/yorum⁶⁶ alâkalıdır.⁶⁷ Aksi takdirde zihnî bir ameliyyeden geçmemiş bil-

59 Bu anlamda Nebî (s.a.), öfke halinin sağlıklı değerlendirme yapmaya uygun olmadığı düşüncesiyle, hâkimleri öfkeli halde karar vermektен kat'î bir dille sakındırıştır. (Bkz. *Buhârî*, Ahkâm 13).

60 Bkz. *Ebû Dâvûd*, Cihad 162; *Tirmizî*, Siyer 25; *İbn Mâce*, İkâme 192.

61 Bkz. *Buhârî*, Cenâiz 36, 38, 39, Menâkıb 8; *Müslim*, İmân 165.

62 *Buhârî*, Edeb 76; *Müslim*, Birr 107; *Ebû Dâvûd*, Edeb 3.

63 Bkz. *Tirmizî*, Birr 60; Ma'mer b. Râşid, *Câmi'* (Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef'i* içinde), tahk.: H. el-A'zamî, Beyrut 1983, c. XI, s. 181 (h. no: 20269).

64 Bkz. *Buhârî*, Ahkâm 13

65 Hatîb Bağdâdî, *Muhtasarı Nasîhati ehli'l-hadîs* isimli küçük hacimdeki risalesinin önemli bir kısmını bu konuya tahsis etmiş, mevzuya ilişkin değerlendirmelerde ve nakillerde bulunmuştur. Risalede yer alan bir rivayete göre: Ali b. Musa er-Rıza (203/818) cedleri yoluyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder : "(Hadisi) bilenler/anlamını kavrayanlar olunuz, (yorumunu bilmeden kuru kuruya) nakledenler değil. Yorumunu bildiğiniz bir hadis, (anlamadan) rivayet ettiğiniz bin hadisten daha faydalıdır." İsmail L. Çakan, "*Hatîb Bağdâdî'nin "Muhtasarı Nasîhati Ehli'l-Hadîs" Risalesi Ve İlahiyat Fakültelerinde Hadis Öğretimi*" isimli tebliğ, İstanbul 1985, (Ayrı Basım) s. 210; İsmail L. Çakan, *Hatîb Bağdâdî'ye Göre Hadis Öğrenimi*, İstanbul 1991, s. 104; *Buhârî'nin hocalarından Ali b. el-Medîni (234/848)* de, hadisleri anlamayı /maksadları kavramayı ilmin yarısı, ricâli tanımayı ise, ilmin diğer yarısı olarak nitelemiştir. (Bkz. Râmeihürmüzî, Hasen b. Abdurrahman, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, tahk.: M. Accâc, Beyrut 1984, s. 320). *Bilginin doğrusunu aramayı ve doğru bilgiyi doğru şekilde değerlendirmeyi*, bilgidен yararlanma formülü olarak bu yorumda da bulmaktayız.

66 Bu noktada dînî metinlerin ve bilhassa hadis kitaplarının yorumsuz, açıklamasız bir şekilde, sırf tercüme edilerek halka arz edilmesi, kanaatimizce doğru bilginin yanlış yorumlara açık hâle getirilmesi demektir. Tercümelelerin hiç olmazsa, kısa izahlarla zenginleştirilmesinin, yanlış yorumlara meydan vermemek açısından isabetli olacağını düşünmekteyiz. Hz. Peygamber'e nisbet edilen şu rivayet, bu gerçeği öngörmekte ve ilim erbabını daha hassas olmaya çağırılmaktadır. Rivayete göre Nebî(s.a.) şöyle buyurur : "Bu ilme her neslin iyileri sahip çıkacak/öslenecek; aşırıların tahrifinden, yalancılara çarpıtmasından, câhillerin tevilinden koruyacaklardır". (Hatîb Bağdâdî, *Şerefu ashâbi'l-hadîs*, tahk.: M. Said Hatiboğlu, Ankara 1991, s. 11).

ginin, kendisinden beklenen fonksiyonu icra etmesi mümkün gözükmemektedir.⁶⁸

4. Bilgi - fikir - söz ve eylem hiyerarşisi açısından Câhiliye dönemi

Cehl kökünden türeyen Câhiliye sözcüğü, ilmin zıddı olan bilgisizlik anlamına gelir. Kendisiyle İslâm öncesi dönem kastedilir. İslâm öncesiyle İslâm dönemlerini ayırım amacıyla kullanılan bir terimdir.⁶⁹ Bilgiden yoksun olmak, doğru olanın aksine inanmak, doğru olanın aksini yapmak ise, cehl masdarının anlamlarını oluşturur.⁷⁰

Câhiliye diye isimlendirilen bu döneme kısa bir göz atmak, yapılan etimolojik tahlillerin bu dönemle ne denli örtüştüğünü farketmek açısından yeterlidir. Putperestlik, hukuk yerine gücü ölçü almak, kan davası gütmek, kız çocuklarına yaşam hakkı tanımamak, sosyal sınıf farkı gözetmek, kadını bir metâ olarak görmek ve onlara miras hakkı tanımamak, basit sebepler yüzünden yıllarca savaşmak, kehânet, kabilecilik anlayışı, yağmacılık ... o devrin belirgin görüntüleridir.

Câhiliye dönemini ilmi/bilimsel açıdan tetkik ettiğimizde, *ciddi* bir birikimin olmadığını tesbitte gecikmeyiz.⁷¹ Hatta ilmî birikimin teorik planda yaygınlaşmasını ve nesilden nesile intikalini sağlayacak dikkate değer bir

67 Sünnet'i anlamada metod konusu, Doç.Dr. Mehmet Görmez tarafından "*Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*", isimle doktora boyutunda etraflı bir şekilde incelenmiştir. Söz konusu çalışma matbudur (Ankara 1997).

68 Hz. Ali'nin şu değerlendirmesi, konumuzu ne kadar da güzel özetlemektedir. O şöyle der : ". Bilgiye dayanmayan bir ibadette/kullukta hayır yoktur. Keza güzel okunmayan /maksadlarına inilmeyen bilgi de bilgi değildir".[*Dârimî*, Mukaddime 29 (h. no: 302, 303)].

69 Bkz. Mustafa Fayda, "*Câhiliye*", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 17.

70 Bkz. Râğıb, *el-Müfredât*, s. 143 ; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 55.

71 Bu yarıdan, o dönemin tamamıyla bilgiden kopuk olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Zira Hz. Âdem'den fetret devri olarak nitelediğimiz câhiliye dönemine kadar geçen süreçte Allah Teâlâ kendi mesajını muhtelif peygamberler aracılığıyla yenileyerek ulaştırmıştır. İslâm'ın hemen öncesinde yaşanan ve fetret devri diye bilinen, yenilemenin uzadığı bu dönemi bütünüyle ilâhî mesajdan uzak bir dönem olarak göremeyiz. Bu dönemde de önceki şeriatlerden (özellikle Hz. İbrahim'in şeriatinden) yansıyan bir birikim mevcuttu. Bu mevcudiyet söz konusu şeriatlerin Câhiliye anlayış ve uygulamalarıyla mukayesesinden de anlaşılmalıdır. Öte yandan İslâm anlayışının, Câhiliye'ye ait kimi anlayış ve uygulamaları kökünden söküp atarken, kimilerine dokunmayıp tasvip ederek devam ettirmesi, yine bu dönemin tamamıyla bilgiden mahrum bir dönem olmadığını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. (İslâm, Câhiliye ve Ehl-i Kitâb'ın mukayesesi için bkz. Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul 1996 isimli eser). Meselâ câhiliye'de cünüplükten dolayı gusletme, mazmaza, istinşak ve misvak tatbikatları (s. 41), Cuma ibadeti (s. 63), bayram kültürü (s. 73), yağmur duası (s. 75), cenazeye alâkalı bazı tatbikatlar (s. 84), oruç (s. 110), sünnet olayı (s. 268), velime âdeti (s. 287), öz anne, kızlar, hâlâ ve teyzelerle evlenmenin yasaklığı (s. 308), köleler için öngörülen cezanın hür kimselere verilen cezanın yarısına göre ayarlanması (s. 409), kasâme uygulaması (s. 429), hırsızlık sebebiyle el kesme cezası (s. 446), diyet uygulaması (s. 455), mudârebe ortaklığı (s. 497) gibi pek çok anlayış ve uygulamanın var olduğunu görmekteyiz. (Bkz. Ali Osman Ateş, *a.g.e.*, yukarıda işaret edilen yerler). Muhtelif oranlarda tahrife uğramış şekliyle de olsa, önceki şeriatlerin izleri olarak değerlendirebileceğimiz bu uygulama ve telakki biçimlerini İslâm, ya olduğu gibi ya da yeniden şekil ve anlam ilavesiyle devam ettirmiştir.

okuma-yazma kültüründen de söz etme imkanı pek gözükmemektedir. Okuma-yazma bilenlerin sayısı çok düşük seviyedeydi. Bununla birlikte nazım, nesir, belâgat, hikaye gibi edebî sanatlar alanında iyi durumdaydılar.⁷² Neseb ilmi, ilm-i nücüm (astroloji), kıyâfet (iz sürme) kehânet, tıb, mitoloji gibi bazı bilimlere karşı ilgi duyuyorlardı.⁷³

Yukarıda özetlenen anlayışın zemin bulmasında bilgi ve kültür düzeyinin düşüklüğü temel sebep olarak değerlendirilebilir; ancak bunu tek âmil olarak görmek pek doğru olmaz. Burada asıl problem bilgisizlik olmakla birlikte mevcut bilginin işletilmemesi, bir başka ifadeyle *sözün ve eylemin bilgiye göre şekillenmemesi* gibi de bir diğer problem kendisini göstermektedir. Esasen bu problem, mevcut bilgi birikimine ilgisizlik şeklinde de tanımlanabilir. Mesela Hz. İbrahim'in öğretilerine o dönem insanları pek yabancı değildi. Hatta aralarında bu dinin müntesiplerine bile rastlanılmaktaydı. Yani insanlar, âlemi yaratan tek bir yaratıcının varlığını kabul ediyorlardı.⁷⁴ Ama aynı kimseler gerçek yaratıcıya aracılık edecekleri düşüncesiyle kendi yaptıkları puta tapınmakta bir beis görmemişler, müşrik durumuna düşebilmişlerdir. Yine aynı çevreler risâlet öncesi Hz. Peygamber'in doğruluk ve dürüstlüğüne bildikleri ve hatta "*el-Emîn*" diye çağırmaya lâayık gördükleri halde, davetine kulak vermemişler, putperestlikte direnmişlerdir.⁷⁵

Bu veriler ortaya koymaktadır ki, câhiliyye devrinin bir temel problemi *istikrarlı bir bilgi birikiminden yoksunluk* olurken, *bilgiye değer vermemek* de bu döneme ait bir başka problemi teşkil etmektedir. Yani bu dönem aynı zamanda bilginin itibar görmediği, söz ve eylemin bilgiden ayrı işletildiği dönemdir. Aslında bilgiye itibarın olmadığı ortamda bilgiden yoksun olmakla, var olan bilgiyi fikir, söz ve eylem bazında işletmemek arasında bir farktan da bahsedilemez.

Bu bağlamda, *bilgisizlik*, "cehl/cehâlet" kelimesinin karşılığı olmakla birlikte, *barbarlık* ve *şiddetin*, kelimenin asıl anlamını teşkil ettiği ileri sürülmüştür.⁷⁶ Elbette ki, barbarlık ve şiddet bu dönemin belirgin çizgisi, pratik görüntüsüdür. O dönemi yansıtan her karede bu çizgileri izleyebilmek mümkündür. Ancak anlaşılan o ki, *barbarlık* ve *şiddet* bu yöndeki değerlendirmelerin aksine *cehâlet*'in ilk anlamı olmaktan ziyade, onun bir

72 Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev.: S. Tuğ, c. I, s. 25; Necip Taylan, *İlim-Din*, İstanbul 1979, s. 243.

73 Bkz. Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, Ankara 1982, ss. 140-152; Taylan, age, s. 243.

74 Bkz. Hamidullah, age, çev.: S. Tuğ, c. I, ss. 25-26.

75 Hukuki meseleleri hakime götürmek, şahitlerin bilgisine başvurmak gibi bir anlayışa sahip olmalarına rağmen, hoşlanmaması halinde suçlu tarafın kararın uygulanmasına mani olabilmesi, daha açık bir ifadeyle uygulamanın suçlu tarafın insiyatifine bırakılması, câhiliyye dönemine ait asıl problemin ne olduğunu belgeleyen bir diğer örnektir. (Bkz. Ateş, Ali Osman, age, s. 439).

76 "Cehl/cehâlet" terimiyle alakalı olarak ileri sürülen bu yorum, Goldziher ve onun gibi düşünen modern araştırmacıların çoğunun görüşüdür. (Bkz. Mustafa Fayda, "*Câhiliyye*", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 17).

sonucu, bir tezahürüdür. Esasen burada söz konusu olan *cehl*'in sözlüklerdeki öncelikli anlamı değil, bilakis İslâm döneminin bu terime yüklediği anlamdır.

Bazı verilerdeki kullanımları dikkate alındığında, *bilgisizliğin*, *cehâlet*'in öncelikli anlamı olması, daha uygun gözükmemektedir. Bu bilgisizlik; düşünce, söz ve eylem planında bilgiye öncelik tanımama anlayışını da içine alan kapsamlı bir bilgisizliktir.⁷⁷ Pek çok beyanında Hz. Peygamber'in ilimle cehli/cehâleti ard arda kullanması ve birinin yokluğunu (kaldırılmasını) diğlerinin varlık sebebi olarak takdim etmesi⁷⁸, bu iki terim arasında bir ziddiyet ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ziddiyet ilişkisi, ilmin zıddı olan *cehl/câhiliyye* terimine ait belirgin anlamın *bilgisizlik* olduğunu ispatlamaktadır.

İster bilgisizlik anlamı ön plana alınsın, ister barbarlık ve şiddet anlamı öncelensin *bilgisizlik* ve *şiddetin*, *cehl* ve *cehâletin* belirgin çizgilerini oluşturduğu muhakkaktır.

Esasen o dönemde görülen putperestlik, hukuk tanımazlık, gücü ölçü almak, sınıf farklılıkları, kabilecilik anlayışı, koyu taassub, zorbalık, şiddet, keyfi arzuların peşinde koşmak gibi olumsuz yaklaşım ve tavırlara bakarak *câhiliyye* devrini o döneme hasretmek ve *câhiliyye* anlayışını o dönem Araplar'ıyla birlikte düşünmek doğru bir bakış olmasa gerektir. Zira böylesi bir yaklaşım, bu anlayıştan emin olmak demektir. Oysa *şiddetin*, *terörün*, *putperestliğin*, *zulmün*, *taassubun*, *hurafenin*, *hukuk tanımazlığın*, *ayrımcılığın* ... olduğu her yer ve zamanda bu anlayış şu veya bu ölçüde var demektir. Bahis konusu anlayışın beslendiği iki temel dinamik, *bilgiden yoksunluk* ve *bilgiyi bir değer olarak görmemek* yani mevcut bilgiyi işletmeyerek bilgi yerine keyfiliği esas almaktır.⁷⁹

Bu anlayışın herhangi bir şekilde hortlamasının önüne geçmek, sözü edilen dinamikleri pasif hale getirmekle alakalıdır. İslâm (Nebevî anlayış) bunu, bilgi görüşüyle aşmıştır.

5. Bilgi - fikir - söz ve eylem hiyerarşisi açısından İslâm

Biz daha önce İslâm'ın ilme/bilime bakışını ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Şimdi bu bakış, *bilgi - düşünce- söz ve eylem* sıralamasında ilmi nereye oturtuyor? Bir başka ifadeyle bu sıralama içerisinde bilginin durağı neresi? Konuyu bu açıdan ele alalım.

77 Esasen bilginin öncelenmemesi, yani düşüncenin sözün ve eylemin bilgiden müstağni olarak işlemesi, herhangi bir dönemle ilişkilendirilmeksizin mutlak bir sapıklık olarak değerlendirilmiştir. (Bkz. Münâvî, *Feyz*, c. II, s. 102).

78 Hadislerde, ilmin kaldırılması neticesinde *cehâlet*'in ortalığı kaplıyacağına işaret edilmiş (Bkz. *Buhârî*, İlim 21, 24, Fiten 5; *Müslim*, İlim 8; *Tirmizî*, Fiten 34); yine aynı şekilde âlimlerin irtihali sebebiyle ilmin ortadan kalkacağı, ilimle ilgisi olmayan *câhil* kimselerin bilgisizce halkı yönlendirecekleri, oluşan hurafelerle hem kendilerinin sapacağı, hem de halkı saptıracağı uyarısı yapılmıştır. (Bkz. *Buhârî*, İlim 34, İtisâm 7; *Müslim*, İlim 13).

79 Bkz. Mustafa Fayda, "*Câhiliyye*", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 19.

Her öğretisi gibi İslâm da varlığını kendisini ayakta tutan temellerinden alır. Bu temeller nebevî ifadeyle *Allah'ın Kitâb'ı* yani vahy (vahy-i metlûv), diğeri *Peygamber'inin Sünnet'i*dir. Bu öğretisi vahy/ilâhî bilgi ile başlamıştır. İslâm, söz ve eylemden oluşan bir şekillenmenin, bir anlayışın/düşüncenin ifadesidir. Konuya önce vahiyle başlanması, bu anlayışta bilginin öncelenmesi, söz ve eylemin önüne geçirilmesi demektir.⁸⁰ Diğer yandan ilk vahyin de "oku"⁸¹ tarzında gerçekleşmesi, bahis konusu öğretinin ilmi önceleyen bir diğer görüntüsü olmaktadır. Yani bu dinle dinlenmenin temel şartı önce bilgilenmek, daha sonra bu bilgi doğrultusunda düşünmek, söz ve eylem sergilemektir.

Önce bilgi, daha sonra düşünce - söz ve eylem hiyerarşisi Kur'ân'ın bize önerdiği bir ölçüdür. Bu ölçüyle uyuşmayan formüller şiddetle eleştirilir. Kur'ân'ı muhteva itibarıyla ele aldığımızda söz konusu formül her zaman kendisini gösterir. Meselâ Kur'ân, bilinmeyen bir konuda fikir ve eylem bazında bir müdahaleyi yasaklar⁸²; bilmeden tartışmayı, fikir beyan etmeyi hayretle eleştirir.⁸³ Temelleri bilgiye dayanmayan iddiaları "câhiliyye kafası"⁸⁴ diye tenkit eder.⁸⁵ Esasen İslâm'ın câhiliye anlayışını kötülemesi, hatta bu anlayışı hortlatacak hiç bir ize geçit vermemesi, bu anlayışın Kur'ân formülüne muhalif olması yani bilgiyi dışlayarak düşünce - söz ve eylemi öne almak gibi bir keyfiliği benimsemiş olmasındandır.

Bilgi öncelikli Kur'ânî formül, Kur'ân'ın evrensel plandaki yorumu olan Sünnet'te daha koyu çizgilerle kendisini göstermektedir. Esasen bu koyuluk, Kur'ân'ın açılımı diye nitelendirdiğimiz Sünnet için tabii bir görünümdür.

Her şeyden evvel Resûlullah(s.a.), Yaratıcı ile ümmet arasında bir elçi/peygamber olarak kendisine uygulanan metot üzere işe bilgilendirmediği/tebliğ başlamıştır. Aldığı bilgiyi aktarmak, yani dini kendi yorumuyla insanlara öğretmek esasen O'nun(s.a.) asıl misyonunu oluşturmuştur. Görevi bilgilendirmek/öğretmek olan bir peygamberin bilgi - söz ve eylem hiyerarşisinde bilgiye ayıracağı yer zaten bellidir.

Ancak biz konuyu vahiy ve tebliğ/mübelliğ gibi genel boyutundan ayırarak daha hususi bir çerçevede ele alalım. Bu amaçla Hz. Peygamber'in birkaç yaklaşımını mercek altına alarak bilgiye tanıdığı yeri daha somut olarak okumaya çalışalım:

80 "Bil ki, Allah'dan başka ilâh yoktur (sonra) günahın ... için bağışlanma dile" (Muhammed 47/19) beyanında görüldüğü gibi söz konusu öğretinin temel felsefesine "bil" hitabıyla başlanmış, daha sonra "bağışlanma dile" emriyle sözel/pratik boyuta geçilmiştir. Yani önce bilgi daha sonra söz ve eylem formülü burada da çok net bir şekilde kendisini göstermektedir.

81 el-Alak 96/1-5

82 el-İsrâ 17/36

83 Âl-i İmrân 3/66

84 Âl-i İmrân 3/154

85 Kur'ân'daki ilgili diğer bazı tenkitler için bkz. el-En'âm 6/119, 144, el-Hac 22/8-9, Lokmân 31/20.

O(s.a.), muhataplarına öncelikle Allah'ın birliğini, kendisinin Allah'ın elçisi olduğunu bildirmiş, namaz, oruç, zekat ve hac gibi ibadetlerden/mükellefiyetlerden haber vermiş⁸⁶; yani fikir, söz ve eylemden/amel oluşturan dine bilgilendirmeyle başlamıştır. Dinin her ayrıntısının verilmesi de bilgilendirme yoluyla olmuştur. İşe bilgiyle başlamak, bundan sonra fikrin, söz ve eylemin kısaca İslâm anlayışının bilgiye göre şekil alması demektir. Resûlullah'ın(s.a.), Yemen'e vali tayin ettiği Muâz b. Cebel'e verdiği talimatta da⁸⁷ bilginin yeri çok açık bir biçimde görülmektedir.

Hz. Peygamber bilgiye dayanmayan bir yönlendirmenin (iftâ) dalâlet/sapma ve saptırmayla sonuçlanacağına dikkat çekmiş⁸⁸, zeminini bilginin oluşturmadiği her tür düşünce (söz) ve eylemi reddetmiştir.

Hatalı bulunan uygulamaların, *bilgilendirme yöntemiyle* düzeltilmesi de, söz ve eylemde bilginin bir tür öncelenmesi demektir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in namazı düzgün bir şekilde kılamayan⁸⁹, cemaate namazı uzatan⁹⁰ sahâbileri kendine has üslubuyla bilgilendirmesi konunun başlıca örnekleridir. Yine yemek yeme konusunda kusurlu bulduğu bir çocuk sahâbiyi bu hususta ayrıntılı denecek ölçüde bilgilendirmesi⁹¹; bir yakını kaybetmesi sebebiyle feryad ü figan eden kadını sukûnet ve sabırlı olmaya davet etmesi ve bilahere ona sabır için en makbul anı bildirmesi⁹² konuya ait diğer bazı örneklerdir.

Keza tanıdığı bazı ruhsatları kullanma konusunda çekimser davranan kimselere yönelik uyarısı da konumuz açısından oldukça anlamlıdır. O(s.a.) şöyle buyurmuştur : "Bazılarına ne oluyor ki, benim bizzat işlediğim (ve işlenmesine ruhsat verdiğim) bir şeyi işlemekten çekiniyorlar. Bakin! Vallahi ben Allah'ı onlardan daha iyi bilir ve Allah'a karşı onlardan çok daha fazla haşyet duyarım."⁹³

Bu uyarıda dikkat çeken şey, bilgiyle eylemin/amelin birbirine paralel düşünülmesi; bilgi oranında bir amelden söz edilmesidir.⁹⁴ Bu, bizim de ispatına çalıştığımız eylem/amel - bilgi ilişkisinin nebevî bir tezahürü olmaktadır. Hz. Peygamber'in uygulamalarında bilime/ilme tanıdığı yer, O'nun(s.a.) bu cevabında çarpıcı bir şekilde görülmektedir.

Resûlullah'ın(s.a.), *bilginin tahrifi/çarpıtılması veya zâyi edilmesine yönelik duyduğu endişe de* esasen düşünceyi - sözü ve eylemi doğru bilgiye göre şekilleme adınadır. İlâhî bilginin mübelliği ve mübeyyini olması sıfatıyla kendi ağızından yalan uydurmanın vebaline sarsıcı şekilde dikkat

86 Bkz. *Buhârî*, İman 2; *Müslim*, İman 19, 20, 21, 22

87 Bkz. *Buhârî*, Tevhîd 1

88 Bkz. *Buhârî*, İlim 34, İ'tisâm 7; *Müslim*, İlim 13

89 Bkz. *Buhârî*, Eymân 15, Ezân 95, 122, İsti'zân 18; *Müslim*, Salat 45

90 Bkz. *Buhârî*, İlim 28, Ezân 61, 63, Edeb 75, Ahkâm 13; *Müslim*, Salât 182

91 Bkz. *Buhârî*, Et'ime 2; *Müslim*, Eşribe 108

92 Bkz. *Buhârî*, Cenâiz 32, 43; *Müslim*, Cenâiz 15

93 *Buhârî*, İ'tisâm 5, Edeb 72; *Müslim*, Fezâil 127, 128

94 Bkz. Kastallânî, Şihâbuddin Ahmed, *İrşâdu's-sârî*, Beyrut 1990, c. XV, s. 297.

çekmesi⁹⁵, bilememe durumunda cevap vermemeyi⁹⁶, "bilmiyorum" demeyi⁹⁷ öğretmesi, danışılana/bilgisine baş vurulana doğruyu söylemeye⁹⁸, sorulana bilgisini gizlememeye⁹⁹ yönlendirmesi... bütün bunların hepsi doğru bilginin zâî olması ve tahrifi/çarpıtılması endişesine dayalıdır. Zira düşünceye - söze ve eyleme temel teşkil edecek gerçek bilginin yok edilmesi ya da çarpıtılması/tahrif, bu iki alanda keyfiliğin yaşanması demektir. *Bilgiyle temellenmeyen söz ve eylem ile, doğru olmayan bilgiye göre şekillenmiş söz ve eylem arasında hiçbir fark yoktur.*

Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından özenle kaydedtirilmesi, buna paralel olarak pek çok kimse tarafından ezberlenmesi, keza dine Hz. Peygamber tarafından getirilen yorumun aynı ciddiyetle ve bir ibadet duygusu içerisinde alınması ve başkalarına aktarılması¹⁰⁰, bu yorumu korumaya yönelik sistemlerin geliştirilmesi, toplanması/tedvîn ve kitaplaştırılması/tasnif ... yine bu zorlu işlemlerin tek amacı, dinin doğrularını tespit etmek ve bu doğrularla dinin doğru bir çizgide yaşanmasına imkan vermektir. Söz konusu doğruların korunamadığı veya yeterince okunamadığı ortam ve şartlarda, hurafe ve bid'at anlayışının din olarak revaç bulması isten bile değildir.

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in yaklaşımlarında bulduğumuz bu formül, sahâbe-i kirâm ve diğer nesillerde -zaman zaman uygulama bazındaki bazı sapmalara rağmen- İslâm düşüncesinin temel bir çizgisi olarak kabul görmüştür. Bu kabulü yansıması bakımından Mutarrif b. Abdullah'ın oğluna yaptığı şu tavsiye kayda değerdir. O şöyle tavsiyede bulunur : Ey oğulcağızım! (Amele/uygulamaya dönüşmemiş bile olsa) bilgi/ilim¹⁰¹, bilgiye dayanmayan amelden daha hayırlıdır.¹⁰² Yine Hz. Ömer'in ilim adamlarından oluşan bir danışma meclisinin bulunması, luzumu anında bu mecliste yer alan otoritelerin bilgisine başvurması, onun tasaruflarında (düşünce-söz ve eylem) bilgiyi esas aldığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.¹⁰³ Keza huzuruna çıkan bir şahsın kaba çıkışlarına öfkelenip

95 Bkz. *Buhârî*, İlim 38, Edeb, 109; *Müslim*, Zühd 72

96 Yahudilerin kendisine "rûh"un mahiyetini sormaları üzerine vahiy gelinceye kadar herhangi bir cevap vermeyip susması [Bkz. *Buhârî*, Tefsîr, tefsiru sûre (17) 13, İ'tisâm 8, Tevhîd 29]; hastalığı sebebiyle ziyaretine gittiği Câbir b. Abdillâh'ın, *malını nasıl pay etmesi gerektiği* sorusunu Hz. Peygamber'in mirasla alâkalı âyet gelinceye dek yine susup cevaplamaması (Bkz. *Buhârî*, İ'tisâm 8) gibi olayları bu noktada örnek olarak hatırlayabiliriz. Bu konuya ilişkin daha fazla örnek için bkz. Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivayeti*, s. 86.

97 Bkz. Hâkim, en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut 1990, c. I, s. 166 (16/303).

98 Bkz. *İbn Mâce*, Edeb 37. Ayrıca bkz. *Ahmed b. Hanbel*, c. II, s. 372, 412.

99 Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 9; *Tirmizî*, İlim 3; *İbn Mâce*, Mukaddime 24

100 Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 10; *Tirmizî*, İlim 7; *İbn Mâce*, Mukaddime 18

101 Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde değineceğimiz üzere, amelsiz ilmin de bir kıymeti yoktur. Nitekim Kur'an, bilginin pratiğe yansıtılmamasını sahibi için hammallık olarak değerlendirir. (el-Cumua 62/ 5).

102 *Dârimî*, Mukaddime 32 (h. no: 298). Kanaatimizce burada vurgulanmak istenen şey, mücerred bilginin övülmesinden ziyade, bilgiye dayanmayan pratiğin/amelin yerilmesidir.

103 Bkz. *Buhârî*, İ'tisâm 2

hareketlenen, ancak *affi benimseme ve cahillere ilişmeme* beyanının /bilgisinin hatırlatılması karşısında fikrinden derhal vazgeçen halife Ömer'in tavrı da, bu bağlamda zikre değerlidir.¹⁰⁴

6. Bilgi - fikir- söz ve eylem hiyerarşisi açısından içinde bulunduğumuz ortam

Bilgi, bilgiye dayalı fikir, bu fikre göre sözü ve eylemi şekilleme formülü dün ne kadar bir önemi haiz ise, bu gün de aynı öneme sahiptir. Doğru düşünce, doğru söz ve doğru tavır adına ***bilgi - fikir - söz ve eylem*** hiyerarşisi/formül dün ne kadar çözümlenmişse bugün de aynı geçerliliğini korumaktadır. Bu, Allah'ın değişmez bir kuralı (sünnetullah)dır.¹⁰⁵

Ancak hemen şunu da belirtmek gerekir ki, geçmişte bu hiyerarşi şu veya bu şekilde nasıl pek çok tahrifin hedefi olmuşsa, bu sıralamaya uyum, günümüzün de problemi olmaya devam etmektedir. Gerek ülkemizde ve gerekse, çevremizdeki bazı coğrafyalarda görülen ve din adına olduğu iddia edilen kimi yaklaşımlar ve uygulamalar, bu tür bir problemin varlığını doğrulamaktadır.

Doğru bilgiyle fikirleşmek ve böylesi bir fikirle (bilinçli olarak) söz ve eylem sahnesine çıkmak, sözün ve eylemin doğruluğu açısından vazgeçilmez tek şart olduğu halde hiyerarşideki bu sapmaların sebebi ya da sebepleri nelerdir? Şimdi bu noktayı ana hatlarıyla irdelemeye çalışalım :

Bize göre bu noktada gözardı edilen şey, toplumun geneli tarafından ***bilgide doğruluk vasfının yeterince aranmaması***, hatta bu vasfın ifade ettiği anlamın bile farkında olunmamasıdır. Yani sözün ve eylemin doğrusuyla, doğru bilgi arasında bir ilişki kurulamamasıdır. Kendilerine din adına sunulan her şeye, dinin mutlak doğruları gözüyle bakmaları, bu aşamada ne sunulan bilginin doğruluğunu araştırma, ne de sunanlarla alakalı bir yetki soruşturmasına yönelmeleridir. Halbuki İbn Ömer'in (74/693) dediği gibi¹⁰⁶, alınan şey dindir, dinin kimlerden alındığına bakılması, alanlar için dînî bir sorumluluktur.

Konuyla alakalı bir başka gözlem, ***yeterli birikim ve donanım*** ***sahip olmadan dinî motivasyona soyunulmasıdır***. Daha açık bir ifadeyle din konusunda yeterli olmayan kimselerin dini temsil gibi bir misyona kalkışmaları ve din adına cömertçe belirlemelerde bulunmalarıdır. Hâlbuki din adına yapılan her açıklama, mutlaka az veya çok bir taraftar kitlesi bulmaya, düşünceyi ve tabiatıyla söz ve davranışı şekillemeye namzettir. Dolayısıyla bu sosyolojik gerçek, din adına konuşmayı son derece

104 Bkz. *Buhârî*, İ'tisâm 2

105 Araştırmamızın başında da belirttiğimiz gibi Allah'ın, Hz. Peygamber'e elçilik misyonu yüklerken işe önce O'nu (s.a.) bilgilendirmeyle başlaması, keza Hz. Peygamber'i aynı yönümlü izlemeye (yani insanları bilgilendirmeye) memur kılması bu alandaki sünnetullah'ın örneklerindedir.

106 *Deylemî*, *Firdevsü'l-ahbâr*, c. III, s. 95 (h. no: 4009); *Münâvî*, *Feyz*, c. IV, s. 390 (h. no: 5716)

hassas bir zemine oturtmaktadır. Toplumumuzda görülen ve muhtelif olumsuzluklarıyla zaman zaman kamuoyuna da yansıyan bu çizgi dışı yönlendirmelerin iyi niyetli olanıyla, çıkar amaçlı olanı arasında sonuçları itibarıyla esasen fark yoktur.

Tarihin her sahnesinde din adına insanları yanlış yönlendiren ve hatta dini, kendi çıkarları istikametinde kullanan kimse veya gruplar olagelmış ve bundan sonra da dinin bu otoritesinden yararlanmak isteyenler olabilecektir. Zaman zaman şahit olduğumuz görüntüler, bilgi, fikir, söz ve eylem hiyerarşisinin nasıl çarpıtıldığını; fikir, söz ve eylemin, bilgidan nasıl koparıldığını belgelemektedir. Oysa doğru bilgidan uzak olarak din adına ortaya atılan her fikir ve tavır, dine sıcak bakan pek çok saf/iyi niyetli müslüman tarafından dinin değişmez doğruları olarak algılanmakta ve böylece dinle alâkası olmayan pek çok yanlış, onların düşünce dünyasını donuklaştırmakta, söz ve tavırlarını kalıplaştırmaktadır.

Aslında insanları dinî anlamda bilgilendirmek yönlendirmek, bilir/uzman kişiler üzerinde bir sorumluktur.¹⁰⁷ Zira amaç bu alanda ortaya konacak düşünce ve eylemlerin bu bilgiye göre şekil almasıdır. Nitekim Hz. Peygamber de, kendi misyonunu sürdürmeleri anlamında âlimleri peygamberlerin vârisleri olarak tanımlamış¹⁰⁸; bilenler üzerindeki irşâd/doğruyu gösterme sorumluluğuna her fırsatta dikkat çekmiştir. Şu halde problem, ehil kişilerin halka dinin doğrularını göstermeleri/irşâd değil; ehliyetsiz ve çıkar amaçlı kimseler tarafından yanlışların dinin değişmez doğruları olarak takdim edilmesi, böylece din adına kolayca yönlendirme yapılmasıdır.

Kimi coğrafyalarda İslâm adına yapılanlar da, *bilgi - fikir - söz ve eylem hiyerarşisini tahrif* açısından ülkemizdeki gözlemlerimizden temelde pek farklı değildir. Örneğin dini referans gösteren ve *yakın geçmişte isminden sıkça bahsettiren* bir İslâm ülkesinin şu an mazi olan uygulamalarını ele aldığımızda, burada dinin tabii vasfından soyutlanıp çok sert prensipler bütününe dönüştürüldüğünü ve hatta din adına teknolojik imkanların bile reddedildiğini görmekte gecikmeyiz.

Oysa dini doğru bir şekilde okuduğumuzda, dinin gerek ferdi ve gerekse sosyal hayata yönelik tüm prensiplerinde zorluk ve şiddetin aksine, kolaylık ve tabiiliği hemen farkedebiliriz. Özünü tabiiliğin oluşturduğu ve *fitrat dini* diye isimlendirilen bir dini, şiddet ve baskı olarak yorumlayıp uygulamak ve çağın getirdiği teknolojiye kapalı tutmak, düşünce ve uygulamalarda bilginin değil cehaletin/keyfiliğin ölçü alındığını göstermektedir. Aslında bilginin öncelenmediği ya da doğru yorumlanmadığı, hülâsa hiyerarşinin çarpıtıldığı her yerde böylesi olumsuzluklarla karşılaşmak tesadüf olmasa gerektir.

107 Âl-i İmrân 3/104

108 Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 1; *Dârimî*, Mukaddime 32; *Deylemî*, age, c. III, s. 101 (h. no: 4034).

Hiyerarşinin çarpıtılmasına/tahrif ilişkin son bir gözlem, **dinî hiç bir birikime sahip olmadan din adına kanaat ortaya konması**, fikir serdedilmesidir. Daha da ötesi, bilgilenmeden fikrî yönlendirmeye soyunulmasıdır. Hâlbuki din, yaşadığı bir toplumda sadece inananları şekillleyen değil, inanmayanları da ilgilendiren son derece hassas bir kurumdur. Toplumun dirlik ve düzeninin sağlanması, barış ortamının hakim kılınması, bunların hepsi dinin bilinmesi ve doğru okunmasıyla alâkalıdır. Dolayısıyla bilgidен uzak bir şekilde keyfi okumalar, dinin tabii kimliğinden soyutlanması, din adına ifrat ve tefritlerin yaşanması demektir. Tahrif edilmiş/çarpıtılmış dinin ise, fert ve toplum için rahmet olma yerine, bir ayrışma ve çatışma kaynağı olması kaçınılmazdır.

7. Geleceği şekillemede bilgi - fikir - söz ve eylem hiyerarşisinin rolü

Gelecek denilen şey, zaman bütününden bir dilimdir. Zamanın akışına müdahale mümkün olmadığına göre, hiçbir hareket içinde olunmasa bile, gelecekle buluşmak kaçınılmazdır. Şu halde kaçınılmaz olan geleceğe nasıl hakim olunur? Geleceği şekillenmenin yolu nedir? Bu noktada sorulması gereken soru her halde bundan başkası olmamalı. Böyle bir sorunun cevabı belli. Geleceğe yönelik hedefler oluşturmak, ve bu hedefleri yakalayabilmek için gayret sarfetmek. İşte bu aşamadan itibaren konumuzu oluşturan hiyerarşi karşımıza çıkar. Zira hedefin doğrusunu tesbit edebilmek ve doğru hedefe doğru metotlarla varabilmek, bunların her ikisi de bilginin öncelenmesiyle yakından irtibatlıdır. Tıpkı bir öğrencinin yıl sonundaki başarıyı hedeflemesi ve bu başarı istikametinde başarmanın bilimsel yöntemlerini kullanarak hedefe varması gibi.

Hz. Peygamber'in görevi bir anlamda insanları geleceğe hazırlamaktır. Bu gelecek yakın ve uzak olmak üzere farklı, ancak birbiriyle ilintili iki hayattan yani dünya ve âhiret hayatından ibarettir. O'nun(s.a.) verdiği mesajlar, vahiy/ilâhî bilgi istikametinde kişiler bazında dünya ve âhireti projelendirmeye ve yine aynı bilgi ekseninde bu projeleri gerçekleştirmeye yöneliktir. Meselâ amellerin niyetlere göre değerlendirileceğini belirtirken¹⁰⁹, helal ve haramın açık olduğunu ifade edip bu ikisi arasındaki şüpheli (yekdiğerine benzeyen) şeylerden sakındırırken¹¹⁰, dürüstlüğün cennete yönlendiren davranış olduğuna dikkat çekerken¹¹¹, ölen kimsenin sonunda amelîyle başbaşa kalacağını bildirirken¹¹², kıyamet günü çok hassas bir hukuk denkleştirmesinin olacağını haber verirken¹¹³... yaptığı şey inananların geleceklerini motive etmek, yani her iki âlemde kazançlı çık-

109 Bkz. *Buhârî*, Bed'u'l-vahy 1, İmân 41, Nikâh 5, Menâkıbu'l-Ensâr 45, İtk 6, Eymân 23, Hiyel 1; *Müslim*, İmâre 155

110 Bkz. *Buhârî*, İmân 39, Buyû 2; *Müslim*, Müsâkât 107, 108

111 Bkz. *Buhârî*, Edeb 69; *Müslim*, Birr 103, 105

112 Bkz. *Buhârî*, Rikâk 42; *Müslim*, Zühd 5

113 Bkz. *Müslim*, Birr 60

manın reçetesini sunmaktır. Tabii ki bu reçete ilâhî bilgi istikametinde olan, daha doğrusu bu bilgiye ters düşmeyen yönlendirmelerden ibarettir.

Anlaşılan o ki, her iki hayatta da başarmak, bu iki hayata Hz. Peygamber'in zâviyesinden bakmak ve *O'nun(s.a) sunduğu bilgiyi*, düşüncenin - sözün ve hareketin kaynağı kılmakla orantılı bir durumdur. Din adına hurafe bilgilerle düşünce ve hareketi şekillemek ve bununla sonuca varmak mümkün değildir. Öte yandan bu formül sadece dînî anlamdaki bir geleceği kazanmanın formülü olarak da görülemez. Zira *bilgi, bütün hedeflere varmanın en kısa ve en kestirme yoludur*. Dolayısıyla her zaman ve zemine hâkimiyetin mutlak formülü, *bilginin öncelenmesi*, yani düşünce - söz ve eylemin önüne geçirilmesidir.

8. Bilgi Ahlâkı/Bilimsel Ahlâk

Bilginin öncelenmesi, yani düşünce - söz ve hareketin kaynağı kılınması bunların düzgünlüğü/salâhı açısından nasıl bir gereklilik ise, bu öncelikle ahlâkî açıdan da bir zorunluluktur. Zira bilgi, sadece bilgi sahibi/âlim/bilgin olmak için değil, bundan daha ziyade uygulanmak içindir. Tabiatıyla bilen birisinin bilgisine göre hareket etmemesi, bir etik problemi olarak karşımıza çıkar.

Kur'an ve Sünnet bilgiyi bir değer olarak takdim ettiği kadar, bilgi etiğini yani bilgide ahlâkîliği de son derece önemser. Bgide ahlâkîlik daha çok iki noktada kendisini gösterir : Bilginin uygulanması, yani sadece zihinde bilgi olarak tutulmayıp pratik alana kaydırılması. Diğeri ise, bilginin iyi yönde ve iyi amaçlı kullanılması.

Esasen bilgiye verilen kıymet, onun uygulanması, ondan fayda teminiyle ilişkili¹¹⁴; keza bilgine/âlim atfedilen değer de bilgisini kullanan, bilgisine göre kendisini şekillenen bilginlerle alâkalıdır.¹¹⁵ Aksi takdirde uygulanmayan bilgi, sahibi üzerinde yük olmaktan öte bir anlam taşımaz.¹¹⁶

114 Şâtîbî (790/1388) usûle dair kaleme aldığı el-Muvâfakât isimli eserinde, "ilimden maksat, Allah'a kullukta bulunmaktan başka bir şey değildir" diyerek ilmin ilim için değil, uygulanmak için olduğunu altını çizer. Ayrıca amelî, ilmin özünü teşkil ettiğine dikkat çekip, amelsiz ilmi "iğreti ve faydasız" olarak değerlendirir ve bu istikamette pek çok delil ileri sürer. (Bkz. Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Serîa*, çev.: Mehmet Erdoğan, İstanbul 1990, c. I, s. 53). Şâtîbî'nin buradaki ilimden kasdının şer'î ilimler olması (Bkz. c. I, s. 51), diğeri ilimlerle böyle bir maksadın güdülemeyeceği anlamına gelmez. Biz biliyoruz ki, insanlığın hizmetine olan her tür bilgi yararlıdır ve Allah'ın rızasını kazanmada bir vesile niteliği taşır. Diğeri yandan ilim tahsilinden amaç, *istifade etmek/uygulamak* olduğu kanaati sağduyu sahibi tüm ilim erbabının paylaştığı müşterek bir kanaattir. Nitekim Ali el-Kârî de meşhur şerhinde aynı amaca işaret eder. (Bkz. *Mirkât*, c. V, s. 321).

115 Sahâbe-i kirâmdan Ebu'd-Derdâ, ilmiyle âmil olmadıkça (bilgisine göre yaşamadıkça) kişinin gerçek anlamda âlim olamayacağını söyler. (Bkz. *Dârimî*, Mukaddime 29 (298)).

116 Nitekim Şâtîbî, pek çok yahudi ve hristiyanın İslâm dinini bilmelerine, hatta usûl ve fûrû'a dair pek çok âlimlerinin olmasına rağmen, küfür üzere bulunmalarının sebebi olarak *bilginin pratiğe dönüştürülmemesini* gösterir. (Bkz. Şâtîbî, *Muvâfakât*, çev.: Mehmet Erdoğan, c. I, s. 57).

Kendilerine verilen Kitab'la (Tevrat) yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenleri çok ağır bir teşbihle kınarken¹¹⁷ Kur'an'ın eleştiri oklarına hedef olan husus, bilginin düşünce ve eyleme dönüştürülmemesinden başkası değildir.¹¹⁸

Öte yandan Sünnet'i kısaca tarif edecek olursak, *Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından yapılmış pratik yorumu*, diye tanımlayabiliriz. Bu kısa tanımdan da anlaşıldığı gibi, Hz. Peygamber'in misyonu Allah'tan aldığı ilâhî bilgiyi insanlara sadece ulaştırmak değil, aynı zamanda onlar için anlaşılır hâle getirmek, orijinal deyimiyle *tebyîn/beyân*. Yani Allah Resûlü kendisine gelen bilgiyi insanlara aynen ulaştırmakla birlikte, hem yaşayarak hem de sözlü beyanlarıyla tebyîn işlevini yerine getiriyor. Dolayısıyla biz bilgiyle amel etme gereğini Hz. Peygamber'in, Kur'an tarafından bize örnek olarak sunulan¹¹⁹ yaşantısında bulmaktayız.

Dualarında bildiklerinden yararlanma¹²⁰ niyazında bulunması¹²¹, faydalı ilim¹²² talep etmesi¹²³, çevresini Allah'tan faydalı ilim istemeye yönlendirmesi¹²⁴, faydasız (*sahibi tarafından uygulanmayan ya da uygulandığı takdirde ferde ve topluma bir menfaat sağlamayan*)¹²⁵ ilimden Allah'a sığınması¹²⁶, faydasız (uygulamaya konmayan) ilmi Allah yolunda harcanmayan hazineye benzetmesi¹²⁷, uygulanmak suretiyle insanlığa menfaat sağlayan ilmi ölmez eserler arasında sayması¹²⁸, hesap günü ilmin mutlak

117 Bkz. es-Saff 62/5

118 Bilginin, düşünce - söz ve eyleme dönüştürülmemesinin tenkidine dair Kur'an'dan diğer bazı örnekler için bkz. el-Bakara 2/44, es-Saff 61/2-3. Ayrıca, "Size getirdiğim yasağı kendim çiğnemek istemiyorum" (Hûd 11/88) diyen Şuayb (a.s.)'ın bu ifadesini de, bilgiye uyma istikametinde Kur'an'ın teşvik içerikli bir örneği olarak hatırlayabiliriz.

119 Bkz. el-Ahzâb 33/21

120 Bilgiden yararlanmak, *bilgiyi uygulama safhasına geçirmek yani düşünce, söz ve eylemde bilgiyi ölçü almak* şeklinde yorumlanmıştır. (Bkz. Ali el-Kâri, *Mirkât*, c. V, s. 356 (h. no: 2493).

121 Bkz. *İbn Mâce*, Mukaddime 23

122 Faydalı ve faydasız ilmin önemini çok çarpıcı biçimde özetlemesi açısından Süfyan b. Uyeyne'nin şu ifadesi kayda değerdir. O şöyle der : "Faydalı ilimden daha karlı, fayda sağlamayan ilimden de daha zararlı bir şey yoktur ." [Bkz. İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, c. I, s. 630 (h .no : 1086)].

123 Bkz. *İbn Mâce*, İkâme 32; *Ahmed b. Hanbel*, c. VI, s. 294, 305, 318, 322; İbn Hibbân, *Sahîh*, c. I, s. 149 (h. no : 82); İbn Abdilber, *age*, c. I, s. 626 (h. no : 1077).

124 İbn Abdilber, *age*, c. I, s. 625 (h. no: 1076).

125 Hz. Peygamber'in Allah'a sığındığı "*ilmün lâ yenfau = faydasız ilim*" terimine şârihlerin getirdiği yorumu genel bir tasnifle iki şekilde özetleyebiliriz : Birincisi sahibince hayata geçirilmeyen, faydalanmaya açık tutulmayan, uygulanmayan ilim. Bir diğeri ise, tür olarak bilinmesine gerek olmayan, uygulandığı takdirde de fayda sağlamayan hatta zararlı olan bilgi türü. Fal ve sihir ilimleri gibi. (Bkz. Ali el-Kâri, *Mirkât*, c. V, s. 317; Münâvî, *Feyz*, c. II, s. 102; Mübârekfûri, *Tuhfe*, c. IX, s. 319).

126 Bkz. *Müslim*, Zikir 73; *Ebû Dâvûd*, Vitir 32; *Tirmizî*, Deavât 68; *İbn Mâce*, Mukaddime 23 (h. no: 250); İbn Hibbân, *Sahîh*, c. I, s. 150 (h. no : 83); İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, c. I, s. 622 (h. no: 1073).

127 Bkz. Heysemî, Nureddin, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, Beyrut 1982, I, 184; İbn Abdilber, *age*, c. I, s. 629 (h. no: 1082).

bir sorumluluk sebebi olduğunu altını çizerek belirtmesi¹²⁹, bilgisine dayanarak hareket eden kimseyi gıpta edilen iki kişiden biri olarak takdim etmesi¹³⁰, bildiklerini yaşamayıp sadece başkalarına öneren kimsenin âhiretteki ürpertici sonuna dikkat çekmesi¹³¹... bilgi ahlâkı konusunda Resûl'ün(s.a.) yaklaşımını ortaya koyan başlıca verilerdir.

Konuyu sahâbe ve onları takib edenler açısından ele alacak olursak, herşeyden evvel sahâbe-i kirâm bilgiyle şekillenme, bilgiyi düşünce ve yaşantının dayanağı kılma anlayışını bizzat Hz. Peygamber'i izleyerek kazanıyorlardı.¹³² Üstelik Hz. Peygamber'in bu hususa dair yoğun sözlü yönlendirmelerine de muhatab oluyorlardı. Bu iki yönlü etki onlarda bilginin öncelenmesi anlayışının *bir yaşam biçimine dönüşmesini* sağlamıştı. Nitekim sahâbe-i kirâmın Kur'an'a nisbetle Sünnet'e daha bir hâkim olmalarının sebebi, Resûlullah'dan(s.a.) izleyip duyduklarını hemen uygulama safhasına geçirmeleri, yani Sünnet'i kendileri için bir hayat tarzı olarak görmeleridir.

Sahâbenin bu anlayışını yansıtmaları açısından Ebu'd-Derdâ'nın şu ifadesi kayda değerdir. O şöyle der : "Kıyamet günü hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna çıkarıldığımda en çok endişesini duyduğum şey : - Sen âlim bir kimseydin. Düşünce ve davranışlarında bildiklerine ne ölçüde uydun? sualine muhatap olmamdır."¹³³

H. Ali de bu anlamda ilim sahiplerine seslenerek, "Bildiklerinizle amel edin (düşünce ve yaşantınızı bilgilerinize göre şekilleyin). Zira gerçek âlim, bildiğiyle amel eden, davranışları bilgisiyile uyuşan kimsedir ..."¹³⁴ diye, bilgi - düşünce - söz ve eylem ilişkisini¹³⁵ diğer sahâbilerin de kanaatlarına tercüman olarak özetlemiştir.¹³⁶

128 Bkz. *Müslim*, Vasiyye 14; *Ebü Dâvûd*, Vasâyâ 14

129 Bkz. *Tirmizî*, Kıyâme 1; *Dârimî*, Mukaddime 45 (h. no: 543, 544, 545); İbn Abdilber, age, c. I, s. 683 (h. no: 1205).

130 Bkz. *Buhârî*, İlim 15

131 Bkz. *Buhârî*, Bed'ü'l-halk 10; *Müslim*, Zühd 51

132 Nitekim ilk dönemlerde "sünnet" teriminden anlaşılan şey de, bilginin yaşama dönüştürülmesi, uygulamaya konmasıdır. (Bkz. Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 370).

133 İbn Abdilber, age, c. I, s. 680 (h. no: 1201)

134 *Dârimî*, Mukaddime 34 (h. no: 388); İbn Abdilber, age, c. I, s. 697 (h. no: 1237).

135 Bilgi - düşünce - söz ve eylem ilişkisi konusunda detaylı bilgi için bkz. Şâtıbî, el-Muvâfakât, c. I, ss. 38-57.

136 Etbâu't-tâbiin münekkidleri arasında yer alan Süfyan b. Uyeyne (198/813) de, bilgisine göre hareket etmeyen kimseyi "*insanların en câhili*", bildiğiyle amel eden, "*insanların en bilgini*" olarak nitelemiştir. O, bu değerlendirmesiyle bir taraftan bilginin/ilmin hayata yansıtılması lüzumuna işaret ederken, diğer taraftan da bilgiye boşuna hammallık yapmanın mantıksızlığına dikkat çekmiştir. [Bkz. *Dârimî*, Mukaddime 32 (h. no: 336)]. Biz -bu yön-deki genel kanaatin aksine- câhiliyye döneminin bütünüyle bilgiden yoksun olunan bir dönem olmadığını dile getirmeye çalışmış, bilgiden yoksunluk kadar, *düşünce - söz ve eylemde mevcud bilgiye itibar etmemenin de (bilgiye öncelik tanımamanın)* o dönemin bir diğer belirgin özelliği olduğunu vurgulamıştık. Süfyan b. Uyeyne'nin bilgiyle amel etmeyi cehâlet diye nitelediği mezkur değerlendirmesi, bizim bu tezimizi doğrulamaktadır.

Bilgiyi, düşünce - söz ve davranışa yansıtma bilgi ahlâkının nasıl bir gereği ise, bilgiyi doğru yönde ve doğru amaçla kullanmak¹³⁷ da bilgi ahlâkının bir diğer gereği olmaktadır.¹³⁸ Zira bilginin fonksiyonelliği, bilginin doğru amaçla kullanımıyla alakalıdır. Dolayısıyla bu anlamda ahlâkîlik taşımayan bir bilgi kullanımından, bilgiden beklenen gerçek sonuç elde edilemez. Bu açıdan fikir - söz ve eylemin bilgiden uzak bir şekilde oluşumu ile, bilginin, ahlâkî olmayan bir amaçla kullanımı arasında fark gözükmemektedir.

Konu, üzerinde hassasiyetle durmayı gerektiren bir keyfiyet arz etmektedir. Zira gerek dînî anlamda ve gerekse din harici alanda bilginin doğru amaçtan uzak kullanımı, pek çok olumsuzluğun sebebi olagelmıştır. Bu olumsuzlukları birkaç örnekle somutlaştırmaya çalışalım : Meselâ dini iyi bilen bir kimsenin, Allah'ın rızasını kazanma dışında dini başka amaçlarla kullanması. Mevzuyu dini alan dışında düşünmek gerekirse, kimya biliminde uzman olan bir kimsenin ilaç üretiminde bilgisini farklı amaçla kullanması, bir doktorun farklı amaçla hastasına müdahale etmesi, bir hâkimin değişik amaçla hüküm vermesi, bir mühendisin binayı farklı bir amaçla inşa etmesi, bir pilotun farklı amaçla rotayı değiştirmesi gibi. Bütün bunlar, basit birer amaç farklılıkları olarak görülmeğe öte, sonucu bütünüyle değiştirecek ciddi sapmalardır. Birer gerçek olmaları bir yana, bunları düşünmenin dahi hayatın dengesini sarsacağı aşikardır.

137 Bilginin doğru yönde ve doğru amaçla kullanımından maksadımız, meşruiyet ölçüleridir. Bunlar Allah rızasının ve toplum menfaatinin gözetilmesi, şahsi çıkarın ön plana alınmaması gibi dinin ve sağ duyunun aradığı, genel kabul gören kriterlerdir.

138 Merhum Ahmed Emin de "Yevmu'l-İslâm" isimli eserinde müslümanların içinde bulunulan zaman itibarıyla tek kayda değer eksiklerinin modern programlarla donanmış modern eğitim kurumları olduğuna işaret ederek, bu kurumların ne doğunun devamı ne de batının körü körüne taklidi tarzında olmaması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda bilimin - batıdakinden küçük bir farkla- tahrib amaçlı değil, fayda amaçlı alınıp kullanılması, yani bilime doğru niyetle yaklaşılması lüzumuna işaret eder. Bu yaklaşımın sağlanması halinde meselâ atomun yok edici bomba yapımında değil, dünyayı mamur amaçlı kullanılacağını söyler. (Bkz. Ahmed Emin, a.g.e., Beyrut ts., s. 219). Ancak bilgiye iyi niyetli yaklaşılması konusunda müellifin kanaatını paylaşmakla birlikte, bir noktada kendisine itirazımız var. Müellifin, bilimin kötü amaçlı kullanımı ile bilime iyi niyetli yaklaşım, arasındaki farkı, "basit bir fark" olarak nitelemesi, birbirine taban tabana zıt iki çizgi arasındaki farkı anlatmaktan tamamıyla uzaktır. Biz, biri varlığı diğeri yokluğu temsil eden iki çizgi arasındaki farkın, farka denk bir biçimde tanımlanması gerektiğini düşünmekteyiz.

Esasen konunun ciddiyeti Kur'an¹³⁹ ve Sünnet'in¹⁴⁰ hadiseye yaklaşımından anlaşılmaktadır. Bilginin işletilmesi/kullanılması noktasında son derece ısrarcı olan bu iki kaynak, bilginin sadece işletilmiş olmasını da yeterli görmemekte, bu işleyişte doğru amacı (iyi niyet) belirleyici bir şart olarak aramaktadır. Bilginin iyi niyetten uzak kullanımlarını, mükafaatlandırmak bir yana, ciddi bir ceza/ıqâb ve mahrumiyet sebebi saymaktadır.¹⁴¹ Aynı işi yapan iki kimsenin, birinin samimi müslüman bulunup sevaplandırılması, diğerinin münâfik olarak nitelenip cezalandırılması, *bilgiyi kullandığı amacın* din nazarındaki belirleyiciliğini gözler önüne sermesi bakımından sanırız yeterlidir.

Sonuç

Biz bu makalemizde ilmi Sünnet penceresinden okumaya çalışarak; düşünce - söz ve eylem hiyerarşisinde *bilginin yeri* ve bunun *yansımaları* üzerinde durduk. Araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuç özetle şudur :

Peygamberliğe hazırlanmasında vahiy müessesesinin ilâhî bir mektep gibi işlev görmesi, kendisinin de aynı şekilde ümmetine *dini*, bilgi eşliğinde öğretmesi ve eksikleri düzeltmede bilgilendirme yöntemini kullanması, *bilgiyi önceleme formülünün/hiyerarşi hem ilâhî hem de nebevî bir temele dayandığını* belgelemektedir. Hz. Peygamber'in hayata aktardığı din, önce bilgiyi mutlak bir değer olarak görmüş, sonra bu bilgiyi düşünce - söz ve eyleme temel kılarak bunların doğruluğunu hedeflemiştir. *Sünnet'in ön plana çıkardığı bu hiyerarşiden saparak düşünce - söz ve eylemin doğruluğunu sağlamak mümkün değildir.*

Câhiliye anlayışının temel özelliği bilgisizlik olmakla birlikte, bir diğer özelliği de mevcut bilgiye itibar gösterilmemesi, bilgi yerine keyfiliğin

139 Mesela Kur'an dini öğrenip yaşar görünen ve bu görüntüleriyle başka şeyleri amaçlayan münafıkları, yaptıkları gösterişe dikkat çekerek yerer. (Bkz. en-Nisâ 4/142. Aynı şekilde yaptıkları infakla Allah'ın rızasını değil de gösterişini hedefleyen yani bilgisini farklı amaçla kullanan kimselerin âhirette yaşayacakları mahrumiyeti çarpıcı bir şekilde dile getirir. (Bkz. el-Bakara 2/264).

140 Bilgide iyi niyet şartını vazgeçilmez bir şart olarak değerlendiren pek çok rivayet mevcuttur. Konuya dair bir rivayette Resûlullah(s.a.), Allah rızasını dışlayıp, sırf dünyalık uğruna ilim öğrenmenin, kıyamet günü cennetin kokusunu bile alamama sebebi olduğunu haber vermektedir. (Bkz. *Ebû Dâvûd*, İlim 12; *İbn Mâce*, Mukaddime 23; *Dârimî*, Mukaddime 27); Bir diğer rivayette ise; tartışma, böbürlenme ve dikkat çekme amacıyla ilim öğrenmenin cehenneme girme sebebi olduğunu bildirmektedir. (Bkz. *Tirmizî*, İlim 6; *İbn Mâce*, Mukaddime 23; *Dârimî*, Mukaddime 34.) Bir başka rivayette de, ilmi gayri ahlâkî amaçla kullanmanın cehenneme girme gerekçesi sayıldığı, yine Hz. Peygamber tarafından haber verilmiştir. (Bkz. *Müslim*, İmâre 152; *Nesai*, Cihad 22; *Ahmed b. Hanbel*, c. II, ss. 321-322). Kur'an-ı Kerim ve hadislerden verdiğimiz bu birkaç örnekten dahi anlaşılmaktadır ki, bilginin meşru olmayan bir amaçla uygulamaya konması, yapılan işi sonuç itibarıyla tamamen farklılaştırmakta, hatta sahibini, tattıracağı mahrumiyet bir yana, kötü bir sonla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu sonucuyla *bilginin farklı amaçla kullanılması*, bilginin pratiğe geçirilmemesinden bile vahim gözükmektedir. Hz. Peygamber'in niyetler üzerinde duruşunun ve daha sonra ulemanın ve bilhassa konunun uzmanları olarak hadisçilerin niyet mevzuundaki meşhur rivayeti (niyet hadisi) ön plana çıkarışlarının sebebi, bu belirleyicilik olsa gerektir.

141 Örnek olarak bkz. Son iki dipnotta geçen veriler.

esas alınmasıdır. Bu yönüyle câhiliye, bilinen zaman ve mekanda yaşanmış ve tarihte kalmış bir anlayış olmaktan ziyade, şartlarla alâkalı bir telakki biçimidir. *Bu, bilginin olmadığı ya da itibar görmediği, bilgi yerine keyfilik ve duyguların ölçü alındığı her ortamda, câhiliye anlayışının yeniden hortlaması demektir.*

Din adına hurafe bilgilerle düşünce ve hareketi şekillemek ve bundan sonuç beklemek mümkün değildir. Zira bilgiyle temellenmeyen söz ve eylem ile, doğru olmayan bilgiye göre şekillenmiş söz ve eylem arasında hiçbir fark yoktur. Keza doğru olmayan bilgiyle, doğru bilginin yanlış yorumu arasında da sonuç itibarıyla herhangi bir farktan söz edilemez. Bu sebeple keyfi yorumlardan kaçınmak, yorumu bilenlere bırakmak, dinin tabii kimliğinin korunması, olumsuzlukların yaşanmaması açısından hayâtî önem taşımaktadır.

Hulâsa bilginin doğrusunu aramak, doğru bilgiyi doğru şekilde okumak, doğru yorumu doğru amaçla kullanmak, yani düşünceyi - sözü ve eylemi buna göre şekillemek, Nebevî Sünnet'in *bilgiye, daha doğrusu hayata ilişkin* formülünü oluşturmaktadır.

Özet

Bu çalışmada bilgi - düşünce - söz ve eylem sıralamasında/hiyerarşi bilginin yeri Nebevî Sünnet açısından ele alındı. Câhiliye, İslâm ve günümüz bu hiyerarşi bakımından değerlendirildi; hiyerarşik sapmaların yansımaları üzerinde duruldu. Düşüncenin, sözün ve eylemin düzgünlüğü için bilginin öncelenmesi gereğiyle birlikte bunun yeterli olmadığı, buna ilaveten, bilginin doğrusunu aramanın, doğru bilgiyi doğru şekilde okumanın ve doğru yorumu doğru amaçla kullanmanın Nebevî Sünnet'in bilgiye dair evrensel formülünü oluşturduğu sonucuna varıldı.